

Ключевые слова: паремии, пословицы, поговорки, афоризм, фразеологические единицы, паремиологический фонд.

Summary

The article deals with one of the most hotly debated problem in paremiology – the definition of paremias. Presented the analysis of modern national and foreign lexicographical sources containing the definitions of terms paremia and proverb. Considered and analyzed units included the paremiological fund such as proverbs, sayings with the common name paremias, aphorisms, adage and others. Made the analysis of paremiology and phraseology which is supported by search of modern national and foreign authors who have different approaches to the allocation of units which we use in the paremiological space.

Keywords: paremias, proverbs, sayings, phraseological units, aphorism, paremiological fund.

УДК 81'362

Зубенко К. В.,

кандидат філологічних наук,
Донбаська державна машинобудівна академія
(Краматорськ),

Ковальова Г. М.,

кандидат філологічних наук,
Донбаська державна машинобудівна академія
(Краматорськ)

ЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП КЛАСИФІКАЦІЇ ЧАСТИН МОВИ У МОВОЗНАВСТВІ 40-Х РР. – КІНЦЯ ХХ СТ.

Сучасна науково-дослідна парадигма вивчення мови і, зокрема, частин мови, склалася під впливом певних соціально-історичних умов. Частини мови зазвичай виділялися на підставі декількох критеріїв: морфологічного, синтаксичного, семантичного. Різні автори вирішували по-різному такі питання, як сукупність яких критеріїв ураховувати під час класифікації, якою у зв'язку з цим буде кількість частин мови, їх склад і розподіл тих або інших конкретних лексем за частинами мови.

Існують також багаторівневі підходи, що застосовують на різних етапах декілька критеріїв і пов'язані перш за все не з описом конкретної мови, а з типологічним порівнянням частиномовної класифікації в мовах різної структури.

Найбільш поширене трактування, що затвердилося в мовознавстві ХІХ ст., виділяє десять частин мови: іменник, дієслово, прикметник, прислівник, займенник, числівник, прийменник, сполучник, частка, вигук.

При виділенні частин мови виникає безліч проблемних тез, пов'язаних із морфологічною й семантичною різноманітністю традиційних і таких, що інтуїтивно виділяються, класів. У ряді трактувань виділяються як частини мови такі, що не включені до цього списку і доповнюють його (різні підкласи займенників і займенникових слів, предикати, дієприкметник), так і такі, що об'єднують декілька частин мови з наведеного списку в одну (незмінні слова тощо).

Логічний напрям в мовознавстві ХІХ ст., на відміну від раціональної загальної граматики ХVІІ ст., звертав більшу увагу на національну специфіку мовної форми, на єдність логічного й історичного і був переважно логіко-синтаксичним.

Попри це в межах логічного напрямку мовна семантика ототожнювалася з логічними категоріями й операціями, а мовні форми – з логічними формами мислення. Таке трактування зв'язку мови та мислення спричинилося до недостатнього врахування національної та історичної специфіки не тільки в мовній семантиці, а й у формах мови. На передній план було висунуто вивчення універсальних властивостей мови, що описуються за допомогою дедуктивно-класифікаційної методики. Основною одиницею було визнано речення, а основною категорією – частину мови; граматичні форми було охарактеризовано як їхні знаки. Завдання граматики вбачалося в тому, щоб виявити відповідність мовних форм логічним категоріям, які можна вичерпно описати.

Уже до середини ХХ століття виникло розуміння того, що науково-дослідна парадигма, що склалася у європейській науці, зовсім не універсальна. Не універсальна в тому значенні, що не в змозі охопити все різноманіття мовних явищ, хоча може відзначити найбільш істотні сторони аналізованого явища. Тому дослідження частиномовних класифікацій є актуальним у лінгвістиці.

Отже, **тема** статті – логічний принцип у мовознавстві 40-х рр. – кінця ХХ ст.

Представники логічного напрямку ставилися до частин мови як до універсальних логічних категорій думки. Логічний принцип класифікації частин мови стає провідним у “Філософії граматики” О. Єсперсена.

Копенгагенський лінгвістичний гурток (Л. Єльмслев, В. Брьондаль, Х. К. Сьоренсен, Е. Фішер-Йоргенсен, Х. Педерсен, О. Єсперсен, Х. Ульдалль, Л. Хамеріх та ін.) був створений у період утвердження в мовознавстві ідей структуралізму. Він формувався під впливом ідей Ф. де Соссюра, І. О. Бодуена де Куртене, П. Ф. Фортунатова. Данські структуралісти трактували мову як певним чином організовану структуру. Принципи структуралізму були прийняті більшістю членів гуртка (за винятком Х. Педерсена та О. Єсперсена). У рамках Копенгагенського лінгвістичного гуртка склалася глосематика як крайній, строго формалізований погляд на мову в дусі вимог математики, логіки, семіотики й філософії неопозитивізму [1].

На думку О. Єсперсена, “поряд із синтаксичними категоріями, або крім них, або над цими категоріями, що залежать від структури кожної мови в тому вигляді, у якому вона існує, наявні ще позамовні категорії, що не залежать від більш чи менш випадкових фактів існуючих мов. Ці категорії є універсальними” [2, 245].

О. Єсперсен стверджував, що деякі граматисти, відчуваючи недосконалість таких визначень, впали у відчай і відмовилися від вирішення цієї проблеми методом аналізу значень слів, що належать до різних розрядів. Вони вважають, що єдиним критерієм має бути форма слова [там само, 246]. Таким шляхом пішов, наприклад, Дж. Цейтлін, хоча він розглядає лише іменники. Він надає терміну *форма* досить широкого значення й заявляє, що “в англійській мові іменник до цього часу ще не має певних формальних ознак, які відсутні в усіх інших розрядах слів. До таких ознак відноситься префігування артикля або вказівного займенника, використання флективного показника для позначення присвійності й множинності та з'єднання з прийменниками для вказівки відношень, які спочатку виражалися флективними закінченнями”. Дж. Цейтлін, виявляючи обережність,

додавав, що відсутності всіх перерахованих ознак недостатньо для виключення конкретного слова з іменників; іменник треба характеризувати як слово, яке має або може в будь-якому вживанні мати вказані формальні ознаки [там само, 248].

Якби форма була визнана єдиним критерієм, вважає О. Есперсен, то лінгвісти прийшли б до абсурдного висновку, що *must* “повинен”, будучи незмінним у англійській мові, належить до того ж класу, що й *the, then, for, as, enough* тощо. Єдиним виправданням для віднесення *must* до дієслів є паралелізм вживання його в конструкціях як-от *I must (go)* “Я повинен (йти)”, *Must we (go)?* “Чи повинні ми (йти)?” з конструкціями *I shall (go), Shall we (go)?* Отже, ми беремо до уваги значення слова та його функцію в реченні. І якби Дж. Цейтлін назвав вживання *must* із формою називного відмінка, наприклад *I “я”, “формальним”* (так само, як і сполучення з прийменниками є у нього одним із формальних критеріїв, на підставі яких він визнає слово іменником), О. Есперсен сперечався б з ним не з приводу того, що він враховував подібні моменти, а з приводу того, що він вважав їх формальними уявленнями [там само, 254].

На думку О. Есперсена, враховувати потрібно все: і форму, і функцію, і значення. Проте необхідно підкреслити, що форма, будучи найнаочнішим критерієм, може спонукати лінгвістів визначити в одній мові такі розряди слів, які в інших мовах не є окремими розрядами, а значення важко піддається аналізу. Отже, класифікація в цьому випадку не може бути заснована на коротких і легко застосовуваних визначеннях [там само, 254].

Можна уявити два крайні типи мовної структури: тип із виразними формальними критеріями для кожного розряду слів і тип без таких зовнішніх показників. Найбільше наближення до першого типу О. Есперсен знаходить не в якій-небудь із існуючих мов, а в таких штучних мовах, як есперанто і ще в більшій мірі – ідо, де кожне загальне ім'я закінчується на *-o* (у множині – на *-i*), кожен прикметник – на *-a*, кожен (похідний) прислівник – на *-x*, кожне дієслово – на *-r, -s* або *-z* залежно від способу. Зворотний підхід, коли в розрядів слів немає формальних показників, О. Есперсен знаходить у китайській мові, де деякі слова можуть уживатися лише в певних функціях, тоді як інші можуть функціонувати без якої-небудь формальної зміни то як іменники, то як дієслова, то як прислівники тощо; при цьому їхнє значення у кожному конкретному випадку визначається синтаксичними правилами й контекстом [там само, 256].

Отже, О. Есперсен запропонував класифікацію, яка будується на трьох ознаках: формі, функції та значенні. Так, у західноєвропейському мовознавстві покладено початок комплексному принципу класифікації частин мови, який у російському мовознавстві пізніше одержав назву лексико-граматичного.

О. Есперсен піддає критиці майже всі традиційні визначення частин мови. Він також ставить під сумнів розмежування сполучників і прийменників як окремих частин мови. Він вважав, що в сполученні *A man of honour* прийменник *of* теж є засобом поєднання слів і нічим не відрізняється від сполучника, який традиційно визначався як конектор слів або групи слів [там само, 257].

У своїй класифікації О. Єсперсен виділив такі частини мови: 1) іменники, 2) прикметники, 3) займенники, 4) дієслова, 5) частки, до яких належить решта слів англійської мови, позбавлених здатності до формозмін. Автор наполягає на тому, що відмінність між словами, що входять до останньої групи, сильно перебільшена. Якщо розглянути речення *He was in* і *He was in the house*, то традиційно *in* відносять до різних частин мови: у першому випадку – до прислівників, а в другому – до прийменників [там само, 258].

Проте О. Єсперсен підкреслював, що нікому не прийде в голову віднести дієслово *to sing* до різних частин мови на підставі того, що воно може вживатися як перехідне (з прямим додатком) і як неперехідне: *He can sing* і *He sings a song*. Тому немає підстав для виділення сполучників у окрему частину мови. У прикладах *Before his breakfast* і *Before he had breakfast* О. Єсперсен бачив єдину відмінність у тому, що в першому випадку *before* вводить іменне словосполучення, а в другому – речення [там само, 259].

О. Єсперсен бачив відмінність між сурядними та підрядними сполучниками й називав сурядні сполучники сурядними коннекторами, а підрядні сполучники й прийменники – підрядними коннекторами. Вигуки теж потрапляють до групи часток. О. Єсперсен аналізував цей клас слів, відзначаючи особливості вигуків, наприклад наявність у них таких звуків, які відсутні у фонемному складі англійської мови: придихове білабіальне *ф* і придихове *х* [там само, 259].

Отже, хоча О. Єсперсен пропонував враховувати всі три ознаки виділення частин мови, у своїй класифікації він був недостатньо послідовним. П'ята частина мови, виділена на підставі тільки форми, виявляється свого роду *lumber room* – “коморою для непотрібних речей”, куди потрапляють усі ті слова, які не знайшли собі місця в інших групах [там само, 259].

Поряд зі своєю класифікацією О. Єсперсен запропонував аналіз класів слів із точки зору їх функціонування в синтаксичних сполученнях (словосполученнях, реченнях), що отримав назву теорії трьох рангів. Поряд із описом традиційних частин мови, які він розглядає в їхньому морфологічному оформленні й понятійному змісті, ці ж класи аналізуються з точки зору їх функціонування в синтаксичних сполученнях (словосполученнях, реченнях). Будь-яке слово може бути 1) первинним (*primary*), тобто бути ядром словосполучення, або підметом речення, 2) вторинним (*secondary*), тобто таким, що безпосередньо визначає первинне, і 3) третинним (*tertiary*), тобто підлеглим вторинному. Так, у словосполученні *a furiously barking dog* іменник *dog* – первинне, слово *barking* безпосередньо визначає його, є вторинним, а прислівник *furiously* – третинним. Таку термінологію застосовано в межах так званої теорії трьох рангів; О. Єсперсен приділяє велику увагу тим відношенням, які передаються цими рангами [там само, 261].

О. Єсперсен не відкидав ні традиційного поділу на частини мови, ні традиційно досліджуваних синтаксичних позицій. Отже, теорія трьох рангів посідає проміжне місце між морфологією та синтаксисом. Детальніше проаналізувавши погляди О. Єсперсена, ми можемо зробити висновок, що вона ближча до синтаксису. Теорія трьох рангів – одна з перших спроб дати єдину класифікацію, засновану на позиції

(функції) слова в одиницях більших, ніж слово; проте морфологічна класифікація, синтаксичні функції й три ранги весь час взаємно “перекриваються”, переплітаючись і створюючи надлишкові, непотрібні одиниці аналізу.

Спроба класифікувати частини мови з логічних позицій належить і В. Брьондалю, який стверджував, що розподіл слів за частинами мови заснований виключно на тому, що слова підводяться під одну з чотирьох логічних категорій: сутності, відношення, якості та кількості або спостерігається поєднання цих категорій [3].

В. Брьондаль вважав, що частини мови в будь-якій мові варто розглядати як систему, як ціле, кожен елемент якого існує і має значущість лише через відношення, що пов'язують його з іншими елементами. Так, за В. Брьондалем, значення прийменника – це відношення, іменника – сутність, прислівника – якість, числівника – кількість, дієслова – поєднання відношення та якості, займенника – поєднання сутності й кількості, сполучника – поєднання відношення й кількості і т.д. [там само, 259].

Апріорність цієї схеми абсолютно очевидна [3].

Отже, вчені Копенгагенського лінгвістичного гуртка зробили значний внесок у розроблення критеріїв класифікації частин мови. Але зауважимо, що спроби створити класифікацію мовних одиниць, засновану на одному принципі (логічному), не закінчилися вдало.

Децю пізніше до логічного принципу звернувся російський лінгвіст І. І. Мещанінов у книзі “Члени речення й частини мови” (1945); він розвинув ідею понятійних категорій свого попередника О. Єсперсена.

І. І. Мещанінов упроваджував принцип залежності частин мови від синтаксичних функцій у реченні, зумовлених їхньою інваріантною семантикою, хоча такі функції можуть бути численними та збігатися в багатьох частинах мови. Згідно з його концепцією, універсальними є як понятійні категорії, наприклад, суб'єкта та предиката, так і головні принципи поділу частин мови. Однак конкретні частиномовні системи є різними: навіть виділення дієслова в деяких мовах не завжди можливе. До того ж граматичні ознаки та категорії відмінні в різних мовах світу. Так, виокремлення частин мови в інкорпоративних мовах, де інкорпоративний комплекс одночасно є словом і реченням і не може бути віднесеним до тієї чи іншої частини мови, є проблематичним, хоча в чистому вигляді інкорпоративних мов немає: крім слів-речень, у розглядуваних мовах трапляються також звичайні слова з певними ознаками частин мови.

Залежно від систем частин мови та їхньої відповідності деяким синтаксичним позиціям категорій суб'єкта та предиката І. І. Мещанінов запропонував власну типологічну класифікацію мов [5]. Він провів “мовно детерміністську” паралель між категоріями думки й мови: категорії думки вилучаються з мови й не існують поза мовою, хоча в кожній мові отримують різне вираження [5, 14–15]. Понятійні категорії можуть виражатися як граматично, так і лексично. У книзі “Дієслово” учений проаналізував ознаки дієслова в різних мовах світу та встановив що, крім стану дії, усі категорії не є універсальними. І. І. Мещанінов спростував уявлення, яке належало ще Аристотелю, про дієслово як клас слів, що виражає ідею часу,

оскільки не в кожній мові світу наявні граматичні категорії часу, способу дії дієслова; у деяких мовах вони можуть виражатися виключно лексичними засобами [4].

Отже, у статті проаналізовано студії учених Копенгагенського лінгвістичного гуртка та концепцію І. І. Мещанінова. На основі проведених досліджень було встановлено, що поряд із синтаксичними категоріями, які залежать від структури тієї або іншої мови, наявні ще позамовні, універсальні категорії, що мають логічний характер.

Представники логічного напрямку ставилися до частин мови як до універсальних логічних категорій думки.

Логічний напрям в мовознавстві ХХ ст. звертав більшу увагу на національну специфіку мовної форми. Мовна семантика ототожнювалася з логічними категоріями й операціями, а мовні форми – з логічними формами мислення. Це спричинилося до недостатнього врахування національної та історичної специфіки не тільки в мовній семантиці, а й у формах мови. На передній план було висунуто вивчення універсальних властивостей мови. Завдання граматики вбачалося в тому, щоб виявити відповідність мовних форм логічним категоріям, які можна вичерпно описати.

Література

1. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1976. – 22 с.
2. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен ; [пер. с англ.]. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 404 с.
3. Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – 3-е изд., доп. – М. : Просвещение, 1964. – Ч. I. – 460 с.
4. Мучник И. П. Грамматические категории глагола и имени в современном русском литературном языке / И. П. Мучник. – М. : Наука, 1971. – 298 с.
5. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики : [учеб. пособ.] / М. В. Никитин. – 2-е изд., доп. и испр. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 819 с.
6. Ярцева В. Н. Языкознание : большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

Анотація

У статті проаналізовано студії учених Копенгагенського лінгвістичного гуртка та концепцію І. І. Мещанінова. Було встановлено, що поряд із синтаксичними категоріями, які залежать від структури тієї або іншої мови, наявні ще позамовні, універсальні категорії, що мають логічний характер (О. Есперсен). Спроба класифікувати частини мови з логічних позицій належить і В. Брьондалю, який стверджував, що розподіл слів за частинами мови заснований виключно на тому, що слова підводяться під одну з чотирьох логічних категорій: сутності, відношення, якості та кількості, або спостерігається поєднання цих категорій. Ідею понятійних категорій О. Есперсена розвинув російський лінгвіст І. І. Мещанінов. Він упроваджував принцип залежності частин мови від синтаксичних функцій у реченні, зумовлених їхньою інваріантною семантикою.

Ключові слова: логічний принцип, класифікація, частини мови, категорія, функція.

Аннотация

В статье проанализированы студии ученых Копенгагенского лингвистического кружка и концепция И. И. Мещанинова. Было установлено, что наряду с синтаксическими категориями, которые зависят от структуры того или иного языка, имеются еще внеязыковые, универсальные категории, имеющие логический характер (О. Есперсен). Попытка классифицировать части речи с логических позиций принадлежит и В. Брьондалю, который утверждал, что распределение слов по частям речи основано исключительно на том, что слова подводятся под одну из четырех логических категорий: сущность, отношение, качество и количество, или наблюдается

сочетание этих категорий. Идею понятийных категорий О. Есперсена развил российский лингвист И. И. Мещанинов. Он внедрил принцип зависимости частей речи от синтаксических функций в предложении, обусловленных их инвариантной семантикой.

Ключевые слова: логический принцип, классификация, части речи, категория, функция.

Summary

The article presents scientific views of Copenhagen Linguistic Circle representatives and the concept of I. I. Meschaninov. It was found that along with syntactic categories depending on the structure of a language there are also extra linguistic, universal categories that have logical character (O. Jespersen). According to O. Jespersen, we need to consider everything: form, function and meaning. However, it must be emphasized that the form, as the most significant criterion may encourage linguists to define in one language such words that are not separate cells in other languages. So, the meaning is difficult to analyze. In this case the classification can not be based on short and easy applied definitions. B. Brondal believed that parts of speech in any language should be considered as a single system as a whole, each element of which exists and has significance only in relation with other elements. I. I. Myeschaninov drew a parallel between the categories of thought and language: categories of thought are removed from the language and does not exist outside language, although in each language they have different expression. Conceptual categories can be expressed both grammatically and lexically. I. I. Myeschaninov denied the idea belonged to Aristotle, that the verb as a class of words expresses the idea of time because not in every language in the world there are grammatical categories of time and mood of verbs; in some languages they can only be expressed by lexical means.

Keywords: logical principle, classification, part of speech, category, function.

УДК 811.133.1'373

Косович О. В.,
докторантка,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ЛЕКСЕМИ ГІБРИДНОЇ ПРИРОДИ В ПРОЦЕСАХ ІННОВАТИКИ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Сьогодні гібридна неологія сприяє збагаченню лексики різних мовних реєстрів, особливо вокабуляру технолектів (*anticorps, ovocyte*), медіа та реклами (*pancake*), а також словника деяких соціолектів, наприклад, мови молоді (*top-niveau, couillav*). Однак, у працях, присвячених проблемам лексикології та словотворення, концепти гібриду та гібридизації є нечіткими, і навіть двозначними: спроби аналізу та класифікації, які до цього часу були досить фрагментарними, неповними, головню обмежуються вивченням структурального, класичного типу гібриду у французькій мові (конфіксальний гібрид). Будучи надто прив'язаними до традиційного сприйняття даного концепту, французькі лінгвісти рідко беруть до уваги динамічний та змінний характер феномену гібридизації, а, отже, і відсутнє вивчення теорії гібридної неології. Проте, процеси гібридизації широко вивчаються дослідниками-славістами, особливо української, польської та чеської мов (Н. Клименко, Є. Карпіловська, Л. Кислюк 2008; D. Buttler 1986, 1990; J. Obara 1986; S. Warchoń 1986). Дані науковці вважають, що "гібридизація сприяє збагаченню мови (її поняттєвого поля) і зміцнює її життєстійкість, оскільки прокладає шляхи для формування нових стійких зв'язків між семантикою питомих слів, їхніх словотвірних та лексичних рядів і лексем змішаного гібридного типу, що називають нові поняття та реалії" [1, 200].